

FIGYELEM, ELEGANCIA és PREZICITÁS

David E. Wellbery írásai elé

„Csak nem akar lefényképezni ebben a kesztyűben?!” – pillantott csodálkozva az előadó a kurzus egyik résztvevőjére, kissé kizökkenve a gondolatmenetből. Az előadó és hallgatósága a terem közepén összetolt asztalok körül állt. Hol felegyenesedtek, hol kissé előre-hajoltak, és az asztalon kiterített metszeteket fürkészték. Peter Cornelius és Eugène Delacroix Faust-illusztrációit, eredetiben. Ezért is – „dokumentumvédelmi okokból” – kellett fehér cérnakesztyűt viselnie annak, aki dolgozott a nagyméretű lapokkal, vagy csak meg akarta érinteni őket.

Már az is sokat elárul David E. Wellbery-ről, ahogy a spontán, rácsodálkozó kérdés paravánja mögé rejtette egyszerre ösztönös és minden bizonnyal jól reflektált tiltakozását. Miközben nincs abban semmi különös, ha valaki tiltakozik egy ilyen felvétel ellen. Főleg manapság, amikor egy kép, mihelyt elkészül, szinte azonnal meg is kezdi ellenőrizhetetlen, digitális vándorlását. Amikor az ember ilyen kesztyűt vesz – feltéve, hogy a viselese számára nem valami mindennapos dolog –, amúgy is könnyen zavarba jön. Hiszen lehetetlen kivédeni a filmekből, újságokból, előadásokból, híradókból, fotókról és persze személyes emlékekből rögtön bevillanó, a legkülönbözőbb társadalmi szerepekre utaló fehér kesztyűs képeket: pantomimművészek, közlekedési rendőrök, levéltárosok, díjátadók, esküvők és orvosok képeit. A fehér cérnakesztyűt viselő ember ilyenkor úgy érzi, ő maga ügyetlen utánzata mindezeknek a fehér kesztyűt viselő embereknek, és a saját aktualisan betöltött szerepe kontaminálódik a kesztyű révén megidézett egyéb szerepekkel. Van azonban az ilyenkor beálló zavarnak egy közvetlen oka is, mégpedig az, hogy ettől fogva nem tudunk nem odafigyelni a kézmozdulatainkra, nem tudunk nem egy valamiféleképpen mégiscsak külön életet élő tárgyként tekinteni a kezünkre. Az ebben az irritáló, hogy valami hirtelen feltűnik a látómezőnkben, ami ugyan mindig is benne volt, csak éppen jobbra láthatatlanul: a kezünk. Érthető a zavar. Nem csak azért, mert ebben a pillanatban a kesztyűt viselő ember valami olyat fedez fel magán, ami szó szerint ott volt a szeme előtt, mégis elkerülte a figyelmét. Hanem főleg azért, mert egyben azal is szembesül, hogy efölött a valami fölött, ami elválaszthatatlanul és magától értődően hozzá tartozik, nincs is igazán uralma. Nem csoda, hogy elkezd attól tartani, hogy

– miközben ő cérnakesztyűben magyaráz nekik – a vele egy térben tartózkodóknak, jelen esetben a kurzus résztvevőinek is hasonló élményben lesz részük. Csak éppen vele és az ő tudományával kapcsolatban. Talán épp most figyelnek fel valamire a személyében, a munkájában, az aktuális mondandójában, ami mindeddig a szemük előtt volt, csak jobbára láthatatlanul. Olyasvalamire, amin ráadásul ő magának éppoly kevésbé áll módjában változtatni, mint a kézmozdulatain. Hiszen a tudomány művelésének is vannak ugyanolyan habitualizált, magától értődő, és így a tudatos reflexió hatáskörén kívül eső összetevői, mint a kéz beszédet kísérő, évtizedek során rögzülő, megszokottá és így láthatatlanná váló mozdulatai.

És valóban. A kurzusnak ez az utolsó ülése tudatosította igazán, mégpedig egy, a kurzus tudományos eseményének szempontjából esetleges mozzanatnak, a kesztyű viselésének köszönhetően, hogy miben is áll az előadó *ethoszának* egyedisége, vagyis hogy mi az, ami a bölcsészettudományos életben a tudományos *personája* tekintetében kitünteti: az elegancia és precizitás különös ötvözete. Ekkor tudatosult igazán, mennyire intenzívek Wellbery kézmozdulatai, de egyben az is, hogy mennyire koordináltak és kimértek, miközben formakészletük véges számú elemének különböző kombinációi a szeriális zene szerkesztési elvéhez hasonlóan a folytonos visszatérésre épülnek, így mégsem válnak teljesen kiszámíthatóvá. Éppen hogy sokszor alig észrevehető változékonyságukban válnak a kontroll alatt tartott, nagyfokú intenzitás megnyilvánulásává.

De vajon mi köze lehet e kézmodulatokra vonatkozó megfigyelésnek általában Wellbery munkásságához és különösen az itt közölt írásaihoz? Vajon használhatók-e az imént a tudományos *ethosz* sommás leírásánál igénybe vett fogalmak, amelyek eddig aligha tarthatnak számot fogalmi státuszra bölcsészettudományos és tudománytörténeti kontextusban, arra is, hogy Wellbery tudományos munkáit jellemezzük velük? Ha igen, milyen konkrét jelentéseket nyerhetnek el ezek a fogalmak, és a tudománytörténeti leíró nyelv számára milyen hozadéka volna mindennek? Más megfogalmazásban: mit tenne az ilyen irányú leíró erőfeszítés láthatóvá, ami eddig láthatatlan volt? Ráadásul ezeknek a kérdéseknek, amelyek a reflektálatlan testi jelenségekben megnyilvánuló tudományos *habitus* és a reflexió médiumaként értett tudományos *szövegek* episztemológiai értéke közötti lehetséges kapcsolatot firtatják, műfaji következményeik is vannak. Ha a fenti megfigyelésből

indulunk ki, valamint az általa implikált *gyakorlattani* távlatba helyezkedünk – és nem esünk vissza valamiféle tudománytörténeti kifejezésezestétikába –, akkor vajon megfelel-e egy efféle szöveg, amelyet ide illesztünk David E. Wellbery írásai elé, a hagyományos értelemben vett előszó vagy bevezető műfaji konvencióinak: előbbi esetében az összeállítás elkészültének gyakorlati körülményeiről adott beszámoló, utóbbiában a Wellbery munkásságát a maga egészében áttekintő, az itt közölt szövegek tartalmi összefoglalóját és diszkurzív elhelyezését nyújtó összefoglalás elvárásának?

És egyáltalán megfelel-e a választott – esetünkben közvetlen tapasztalat által motivált – gyakorlattani távlat a bemutatni kívánt tárgynak, magának Wellbery tudományos praxisának? Véleményünk szerint igen. Nem csak azért, mert Wellbery figyelemre méltó gesztikulációjának tapasztalata eleve nem tette lehetővé, hogy mozdulatait a kifejezésezestétika egyirányú – a bensőből a külső felé irányuló – sémája szerint értékeljük. Wellbert hallgatva inkább támad az a benyomásunk, hogy legalább annyira vezették a gondolatokat a kézmozdulatok és rajtuk keresztül maga az előadás aktusa – miáltal az előadó mintegy önmaga karmesterévé vált –, mint amennyire kísérték őket. Hanem azért is megfelelhet ez a távlat, mert az ilyen leírások genuin médiumai, az „eset”, a „példa” és a „modell” az elejétől fogva kiemelt szerepet töltenek be Wellbery olvasási, interpretációs és tudománypolitikai gyakorlatában. Azért volna érdemes kerülni e helyütt a „munkásság” kifejezést, mert egyfelől lezáratlan életműről van szó, másfelől az az irodalomtudományos gyakorlat, amelyet nézetünk szerint Wellbery képvisel – reflektáltsága és meglepő stabilitása ellenére, sőt paradox módon éppen ezek következményeképp – kifejezetten kihívást jelent a „munkásság” eleve totalizáló, rész-egész viszonyokat megalapozó fogalmának a használata számára. A *rész-egész viszonyok* alapítása és aktualizálása helyett, amelyek mindig az elvi lezárhatóság ígérését hordozzák, Wellbery saját munkái is – ennyi talán máris megelőlegezhető – inkább a példák és modellek *nyitott sorozatát* építik, amely sorozat pont azért lehet nyitott és ezáltal potenciálisan innovatív, mert nem egyetlen irodalomtudományos irányzat vagy elméleti keret úgy mond „felülről érkező” normaelvárásaihoz és reflexiós műveleteihez igazodik, hanem mert konzisztenciáját a szövegértelmezések úgy mond „alulról érkező” praktikáinak és műfogásainak változékony állandósága adja.¹ Munkáit áttekintve éppen az kelt különös feszültséget, hogy ez a nyitottság annak ellenére létrejön és fennmarad, hogy mind az értelmezések tárgyai – döntő többséggel klasszikus német szerzők kanonizált művei –, mind a szövegértelmezések évtizedek óta konstans műveleti bázisa – a szoros olvasás normájához igazodó szemiotikai-strukturális elemzés – önmagukban a lehető legmagasabb fokú zártság és integritás benyomását keltik.

Hogy a „példaszerűség” Wellbery tudományos praxisában a kezdetektől fogva jelen van, sőt központi szerepet játszik, azt mindjárt az a kötet is mutatja, amellyel Wellbery 1985-

ben viszonylag korán, de végérvényesen beírta magát az irodalomtudományok történetébe. Az *Irodalomtudományi pozíciók. Nyolc modellelemzés Kleist „A chilei földrengés” című műve példáján* keletkezéstörténetét és hatását itt nem részletezzük, mindezt összeállításunkban megteszi maga a szerző.² De visszamehetünk egy évvel korábbra is, az 1984-es évre, amikor megjelenik a *Johann Wolfgang von Goethe: Téli utazás a Harz-hegységben. Értelmezések vitája* című kötet.³ Ez a könyv, amelyet Wellbery Klaus Weimarral közösen jegyez, a Schöningh Kiadó *Modellelemzések: irodalom* című sorozatában jelent meg, a benne található, didaktikai igényében elő- és utószavakkal alaposan megtámogatott két tanulmány pedig hasonló státusszal bír, mint a Kleist-szöveg nyolc különböző szempontú elemzése. Sőt, ha még két évet visszamegyünk az időben, akkor már Wellbery egyik első publikációjának esetében is szembesülünk a példaszöveg jelenségével. Az Észak-Amerikai Goethe Társaság 1982-ben alapított *Évkönyvében* a legelső tanulmány ugyanis Wellbery tollából származik.⁴ Itt a „modell” vagy „példa” műfaja nem a szerző saját tudománypolitikai vagy didaktikai szándékával kapcsolódik össze – Wellbery csak 1987-től lesz tagja a szerkesztőbizottságnak –, hanem a szerkesztők gesztusában érhető tetten. Egy olyan újonnan alapított orgánus esetében ugyanis, amely bevallotta a hasonló angliai, németországi és ausztriai évkönyvekkel kíván versenyezni, ráadásul tudatosan megidézi a híres, 1949-ben Goethe születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett legendás aspeni emlékülést,⁵ nem lehet eltekinteni az első szám első oldalainak diszkurzív helyi értékétől: az itt helyet kapó tanulmány kimondatlanul is a programadás, a követendő példa funkcióját hordozza.

Érdekes azonban kicsit elidőzni az 1984-es kötetben szereplő Wellbery-írásnál, főleg a már említett paratextusoknál. Például a hátsó borító feltehetőleg a szerkesztőtől, Klaus Lindemanntól származó fülszövegének egyik megjegyzésénél, mely szerint a két tanulmány „konvergenciapontja a precizitás”. Mi lehet itt a „precizitás” jelentése? Annak a „körültekintésnek” (*circumspectio*) a szinonimájaként áll e helyt, amelyet itt közölt írásában Carsten Dutt az irodalomtudományok alapvető normájának kíván megtenni?⁶ Vagy a „pontosság” szinonimája akar lenni, amelyet a bölcsészettudományok vonatkozásában Jürgen Paul Schwindt tudományos erényként tárgyal, és a teljességigénnyel szembeállítva a figyelem egy bizonyos irányításának képességével és ökonómiájával – adott esetben zavaraiival – hoz összefüggésbe?⁷ Esetleg természettudományos, közelebbről mérés tudományi értelemben áll itt? Utóbbi mellett szólhat a szerzők szóhasználata, akik *Előzetes megjegyzésükben* Wellbery „poetológiai érdeklődése” mellett az általa nyújtott „bemutató sztereometrikus módját”, vagyis a matematika területéről kölcsönzött ábrázolástechnikát hangsúlyozzák. Wellbery tényleg nyíltan elutasítja a mind a szöveget értelemegésként előfeltételező hermeneutikai értelmezés, mind a szöveget a maga totalitásában reprezentálni kívánó narratív struktúraelemzés gyakorlatát, de az egyszerű elemkekből kiinduló és az

összetett struktúraszintekre megérkező, induktív logikát alkalmazó karteziánus problémamegoldását is. Saját munkáját, amelyet „kommentár”-nak nevez, és nem interpretációnak, „fázisszerű ábrázolásként” mutatja be. Ez a szövegre vetett, perspektivikus pillantások *sorozatát* jelenti, egy olyan sorozatét, amelynek tagjai nem állnak részegész viszonyban egymással, így a sorozat „sem narratív, sem szisztematikus totalitást nem eredményez”. Az első ilyen pillantás a vers „numerikus szabályszerűségeit” térképezi fel. Mindezen természettudományi áthallások ellenére sem mondhatjuk, hogy a precizitás itt kifejezetten méréstudományi értelemben állhatna, hiszen ez itt azt jelentené, hogy a szövegre vetett minden pillanatás – az elemzés minden „fázisa” – nagyon közel kerülne egymáshoz, vagyis a „mérések” eredményei szűk területen szóródnak. (A méréstudományi „helyesség” je-

lentené azt, hogy a mért érték a dolog valós értékének a közelében van.)

A Goethe-vers elemzésének vonatkozásában a méréstudományi precizitás azt jelentené, hogy az elemzési sorozat egyes tagjai a lehető legkisebb mértékben mondanak ellen egymásnak, vagyis az egyes fázisok nagyon hasonló képet adnak a versről. Más megfogalmazásban: valamilyen előfeltételezett vagy éppen általuk előállított szöveg-totalitás reprezentánsai. Wellbery stratégiája ennek elkerülésére abban áll, hogy a szöveg egységesítő tendenciáinak egyfelől az elemzés csupán egyik fázisát szenteli, másfelől e tendenciákat is megpróbálja megtartani a poetológiai kommentár/leírás szintjén az „összeillesztés műveletei” címszó alatt.⁸ Ezeknek a poetológiai műveleteknek az azonosítása, valamint a többi művelet mellé – és nem fölé – rendelő kezelése hivatott egyben arra, hogy láthatóvá és így a reflexió számára szabaddá tegye magának az elemzésnek az egységképző műveleteit. Persze mondhatjuk, hogy maga a választott módszertan, a „konzekvens strukturális-szemiotikai eljárás”⁹ látja el az elemzésben azt az egységesítő funkciót, amely mindenfajta reflexió elől rejtve marad, és sohasem lesz igazolható magából a tárgyból a poetológiai eljárások rekonstrukciójának útján. Ha Wellbery „mukásságára” extrapolálnánk a méréstudományi precizitás szemantikáját, az azt jelentené, hogy Wellbery elemzéseinek „eredményei” – éppen hogy a választott perspektíva évtizedes konzekvenciája miatt – nagyon szűk körben mozognának, vagyis a legkülönfélébb elemzett szövegekről az életmű szintjén is nagyon hasonló eredményeket produkálnának. (Ez a veszély éppen az egy bizonyos tudományos iskola, egy bizonyos elmélet iránt elkötelezett értelmezők esetében áll fenn fokozottan.)

De éppen ebben áll a gyakorlattani megközelítés lényege: a programatikusan kijelentett vagy éppen sommásan megfogalmazott módszertani vagy elméleti alapvetéseken innen, sokszor éppen azoktól eltérően végrehajtott szövegfeldolgozó műveletek és praktikák feltárásában és ezek egyedi konfigurációinak a leírásában. Wellbery esetében például a szűk körben mozgó filozófiai és irodalmi kontextualizálás műveletei azok, amelyek megakadályozzák, hogy a szoros olvasás és strukturális-szemiotikai elemzés módszertanáná merevedjen, és a legkülönözőbb tárgyak kapcsán is nagyon hasonló eredményekre jusson. Azt mondhatjuk, hogy a precizitás méréstudományi szemantikájának, amennyiben kismértékű szóródást értünk rajta, Wellbery vonatkozásában – ezt mutatja a *Téli utazásról* adott elemzése is – kevésbé a kimeneti oldalon (az eredmények oldalán), mint inkább a bemeneti oldalon (a gyakorlat oldalán) van értelme: a szövegen belüli kontextusok minél kisebb léptékűnek megtartása korrespondál a szövegen kívüli kontextusok szűken tartásával. Mindeközben a kisebb szövegegyeségek elemzésének sorából és a vi-

szonylag szűk körből vett kontextus-szövegek óvatos adagolásából – leginkább a párhuzamos szöveghelyek bevonásából – összeálló nagyobb sorozat egy bizonyos adatmennyiség után eléri a szemantikai összetettség olyan fokát, a leíró nyelv olyan sűrűségét, ami semmilyen módszertannal el nem érhető értelmezői újításhoz vezet.

Az így felfogott bölcsészettudományi precizitással, tehát az elemzés mikro- és makroszintű önkorlátozása útján előállított innovációval, David E. Wellbery esetében szerintünk szorosan összefügg egy további tulajdonság, amely ugyanígy jellemző a szerző irodalomtudományos praxisára. Ez volna az elegancia, amelyet – bár a retorika terén gazdag fogalmi előéletre tekinthet vissza¹⁰ – manapság megintcsak leginkább a természettudományok területéről ismerhetünk; így beszélhetünk egy bizonyítás eleganciájáról, ám anélkül, hogy a kifejezés fogalmi státusszal bírna a természettudományi esztétika szókincsében. Leginkább a megoldás egyszerűségére, világosságára, szigorúságára és átláthatóságára vonatkozik, és általában nem fedi a zsenialitás szemantikáját, amennyiben utóbbi inkább egy váratlan ötlet felbukkanását vagy meglepő fordulat bekövetkeztét szokta jelölni.¹¹ A matematikai bizonyítások bemutatásakor a zseniális jelző használata bizonyos értelemben rokonságot mutat azzal, amit az irodalomtudomány történetében filológiai „érzék”-nek (ném. *Takt*, ang. *tact*) vagy a lényegre való „rátapintás” képességének neveznek. Figyelemre méltó, hogy mind az idegen nyelvű, mind a magyar kifejezések a viszonyulás testi és habituális vonatkozását hangsúlyozzák: valahogy viselkedni a tárggyal szemben, rátapintani benne a lényeges mozzanatra, ráérzeni benne valamire. A filológiai érzék teljesítménye – így a minimáldefiníció – „nem egyedül abban áll, hogy kiválasszunk valamit, ami a »filológiai módszer« szerint nem indokolható, hanem egyben abban is, hogy *nem választjuk ki* azt, amit a módszer nem zár ki”. Ez az érzék is egyfelől az (ön)korlátozás instanciája, másfelől mesterségbeli tudás, amelyet nem lehet tanítani és megtanulni, csak imitáció és kísérletezés útján megszerezni. A filológiai érzék a filológiai normákkal, képességekkel, készségekkel és módszerekkel együtt elsajátítható és elsajátítandó, hogy aztán ezekkel együtt váljon egy „*habitus cogitandi*” részévé.¹² Fontos azonban, hogy a filológiai érzéket mint koncepciót mindig is a módszeres tudás ellenpárjaként határozták meg. Olyan normalizáló koncepcióként, amely a módszeres eljárás és az ugrásszerű fantáziatervekenység összeegyeztethetlenségéből fakadó feszültséget hivatott szabályozni a tudományos tevékenységben. Annak a véletlenszerűségnek a megnevezésére, kezelésére és a tudományos tevékenységbe integrálására hivatott tehát, amely a tudományos eredmény megtalálásának folyamatában munkál, vagy a megtalált eredmény episztémikus hasznosságát jellemzi. Működése annyiban hasonlít a divinációhoz és intuícióhoz, hogy mindig csak utólag, visszatekintve lehet tudásként azonosítani. A filológiai érzék visszatekintve mindig egy logikai lépés átugrásaként vagy egy – módszertani szempontból – üres hely kitöltés nélküli, formális integrációjaként jelenik meg.¹³

David E. Wellbery szövegeit olvasva nemigen találkozzunk efféle, az episztémikus ismeretlenbe tett ugrásokkal. Éppen ezért tudományos gyakorlatáról adott leírásunkban nem is az érzék fogalmát állítjuk a precizitás mellé, hanem az eleganciáét. Mégpedig abban az értelemben, hogy Wellbery a bizonyos értelemben természetesből, vagyis a már ismertből és meglevőből – a kanonikusból – választ ki elemeket, és ezt a viszonylag kevés kiválasztott elemet – szövegrészletet, kontextust – veti intenzív rekombinatív munka alá. Ennek eredményeképp állnak elő olyan elemsorok, amelyek a szemantikai telítettség addig nem tapasztalt fokát érik el. Szövegelemző praxisát nem analógiás vagy asszociációs ugrások formájában jelentkező eseményszerű véletlenek jellemzik, mint inkább már begyakorolt olvasási gyakorlatok folya-

matos és mindenre – a kontextusokra is – kiterjedő végzésének a munkajellege. Az elegancia Wellbery esetében nem a legökonomikusabb kifejezőmódot, hanem az ismerőség és természetesség retorikáját jelenti.

A *Téli utazásról* adott korai elemzés paratextusai a gyakorlattani leírás egy további szempontjából is figyelmet érdemelnek, amely szempont elvezet Wellbery későbbi munkásságához is. Bár magában az elemzésben közvetlen nyoma nincs, mégis jelentésnek gondoljuk, hogy Wellbery ezt a korai írását Friedrich Kittlernek ajánlotta – a 37 éves Wellbery annak a 41 éves Kittlernek, aki a *Lejegyzőrendszereket* még nem, de már fontos Lessing- és Goethe-tanulmányokat publikált, a szerzőség és nevelődés/pedagógia témaköreiben pedig már új perspektívát nyitott a germanisztika számára. Ha alaposabban szemügyre vesszük a kötet végén a szerzők *Eredményként* aposztrofált összefoglalóit, és így Wellbery *Tanulási tapasztalatok* címmel ellátott írását, olyan művelet nyomára bukkanunk, amely később ebben a formában eltűnik a szerző repertoárjából. Wellbery itt ugyanis megadja elemzésének legtágabb kontextusát, azt a „történeti-kulturális teret”, amelyben Goethe szövegének „figurációs munkája” zajlik. Ez a kontextualizálás azonban egybeesik annak az irodalomelméleti perspektívának a megmutatásával is, amelyből Wellbery a versben megjelenő szubjektivitás konstitúciójának poetológiai kommentárját adja. És bár ez a perspektíva nincs néven nevezve, az „individualitás rituáléja” címszó alatt összefoglalt dikszuruselemző pozíció számunkra úgy tűnik, hogy Friedrich Kittlerhez, mégpedig annak *Wilhelm Meister szocializációjáról [Über die Sozialisation Wilhelm Meisters]* című, 1978-as tanulmányához rendelhető.¹⁴

Amikor Wellbery az 1980-as években készült több Goethe-tanulmányát felveszi 1996-ban megjelent *Tükröző pillanat [The Specular Moment]* című könyvébe, akkor az átdolgozásuk során végrehajt két, szerintünk egymással összefüggő és gyakorlattani szempontból érdeklődésre számot tartható változtatást. Az egyik abban áll, hogy a *Téli utazásról* szóló írás paratextusainak fontos utalásai – az ajánlás és a diskurzuselméleti perspektíva mint elméleti álláspont kijelölése – eltűnnek. A másik abban, hogy egy eredetileg 1984-ben megjelent további tanulmány,¹⁵ amely az *opus magnum* első fejezetévé változik át, kiegészül egy bekezdéssel és egy lábjegyzettel. Ezek Carlo Ginzburg híres, *Nyomok, a jel-paradigma gyökerei* című tanulmányára utalnak. Ebben az írásában Ginzburg a humántudományok intézményesülésének háttérét képező tudományos figyelem kialakulását és 19. század végi alakváltozatait mutatja be, valamint azt, hogyan függ össze ez a figyelem azzal, hogy a humántudományok tárgyává az individualitás, módszertani paradigmájává pedig a jelrejtés válik.¹⁶ Bár a két változtatás két külön fejezetet érint, mégis úgy érezzük,

összetartoznak és egy irányba mutatnak: egyfelől eltűnik egy bemutatott olvasat konkrét elméleti keretére tett többé-kevésbé nyílt utalás, másfelől megjelenik egy új utalás a tudományos figyelem kialakulásának történetére, amely immár az adott olvasat új általános keretfeltételeként jelenik meg. Az *elméleti* alaptól vagy perspektívától maga az olvasás gyakorlata, és az ennek alapjául szolgáló *figyelem* veszi át a kötetben egybegyűjtött olvasatok legtágabb kontextusának szerepét. És mivel a kötet nem rendelkezik klasszikus értelemben vett bevezetővel, ami leírná és összefoglalná a könyv tartalmát, megadná a kutatás célját és feltárná az elméleti előfeltevéseket, ezért ez – az első fejezetet nyitó (új) – bekezdés veszi át a hozzá tartozó lábjegyzettel együtt a bevezetés funkcióját. Vagyis igényt tart arra, hogy ne csak az első fejezetre vonatkozzon, hanem a kötet egészére.

Úgy gondoljuk, ez az itt tetten érhető eltolódás, mármint az irodalomtudományos olvasás alapvető keretfeltételeként értett elmélettől/irányzattól

az ilyen keretfeltételként értett humántudományos figyelem felé, Wellbery tudományos praxisával kapcsolatban több mindenre magyarázatot ad. Először is arra, hogy miért nem lehet egyértelműen besorolni a szerző olvasáspraxisát sem a *close reading*, sem a tisztán szemiotikai vagy dekonstruktív olvasás kategóriái alá;¹⁷ valószínűleg az olvasás Wellbery-féle praxisát alkotó műveletek egyedi, a besorolást ellehetetlenítő kombinációja hozta el számára a szakma egészen eltérő habitusú képviselőinek elismerését is: „Nagy volt a családás, hogy David Wellbery Chicagóból nem tudott eljönni. Mert az a mód, ahogy ő olvasta a szövegeket, a legjobb volt, amit csak akkortájt találni lehetett, és nem csak Amerikában”¹⁸ – írja memoárjának nemrég megjelent második kötetében Karl Heinz Bohrer egy 1995-ös bielefeldi konferenciára visszaemlékezve. Másodszor arra is magyarázatot ad, hogy miért olyan kompatibilisak Wellbery olvasatai az olyan újabb kultúratudományos, tehát fokozottan kontextualizáló és referencializáló kezdeményezésekkel is, mint amilyenek például a tudáspoetológiai vagy biopolitikai értelmezések. Gondoljunk például a „nemzés” szemantikájának és esztétikai relevanciájának a rekonstrukciójára a 18. századi formakoncepciók felvázolásának kapcsán.¹⁹ Harmadszor pedig megvilágíthatja azt a háttérteret, amely előtt Wellbery meghatározza újabb – az itt közölt írásokban is kifejtett – pozícióját az irodalomtudományos kutatások és pozíciók jelenlegi palettáján. Ez persze kicsit bővebb kifejtést igényel.

Amikor Wellbery látéletet ad az irodalomtudományok jelenlegi helyzetéről és konstataálja azok „posztteoretikus” állapotát, akkor sem a bölcsészettudományok „válságát” hirdető, sem a „fordulatokat” éltető és szaporító szövegekhez nem csatlakozik, hanem „neoidealista” pozíciójának kidolgozásával konzervatív, de nem restauratív megoldást kínál az irodalomtudomány kapcsolódási képességének fenntartásához.²⁰ Nem az irodalomtudomány megszüntetésére vagy átalakítására – például kultúratudománnyá – tesz javaslatot, hogy új helyet és funkciót találjon neki a megváltozott társadalmi-mediális feltételek között, hanem amellet érvel, hogy az a kulturális konstelláció, amelyben 1800 körül kialakult az irodalomnak és az irodalom tudományának a fogalma – a tudományos figyelem ekkorra megszilárduló történeti formájának háttérere előtt –, még mindig teherbíró keretrendszer, és még mindig lehetővé teszi, hogy ma is beszéljünk emfaticus értelemben vett irodalomról, és műveljük annak tudományát. Mindeközben a „neoidealizmus” nem akar új elmélet vagy irányzat lenni, hiszen a posztteoretikus állapot legfontosabb jellemzője Wellbery szerint is az, hogy egyetlen elmélet vagy irányzat sem tölthet már be az irodalomtudomány egésze számára paradigmaadó funkciót. Éppen ezért beszél Wellbery az irodalom „konstitutív normájáról”, miközben ezt a normát nála nem egy irányzat vagy elmélet – főként nem „az” elmélet – adja, hanem éppen hogy az olvasásnak egy speciális gyakorlata. Amikor ezt a normát „szabadságként” határozza meg, akkor a poetológiai szabadság olyan fogalmát alkotja meg, amelynek az írás inhumán medialisítása pozitív cselekvőképességgel bíró tényezője. Az irodalomtudományos munkának pedig az olvasás speciális, a tudományos szövegben való ábrázolásának mikéntje által is eleve meghatározott gyakorlataként ezt a poetológiai szabadságot kellene – nem rekonstruálnia, hanem – tükröznie és szemantikai összetettségében fokoznia. E gyakorlat két műveletét határoztuk meg fentebb precizitásként és eleganciaként.

Az írás említett cselekvőképességének elismerése vezet oda, hogy az irodalmat végső soron az általa „endogén”-nek nevezett formakoncepcióval hozza szoros kapcsolatba. Ennek jegyében áll Wellbery egyik központi kifejezése, az „irodalmi mondat”,²¹ amelynek esetében szerinte a szemantika és szintaktika vélt természetes konvergenciartományaként fel-fogott mondatfogalom nem működik. Érvelése szerint irodalmi nyelvhasználat ott alakul ki, ahol az írás mint mesterséges grafikai-tipográfiai jelenség – példája egy Lessing-verssor

– állítja elő a feltételezett konvergenciát. Tehát ott, ahol a sor mint tisztán formai elem veszi át és írja felül a mondat funkcióját, és hoz létre egyben megfigyelő pozíciót azokra a nyelvhasználatokra, ahol a formai/aszemantikus egységek nem töltenek be ilyen funkciót. Az „irodalmi mondat” tehát lehet bármilyen egysége a szövegnek, ha tetten érhető benne az a váltás, amikor egy formai egység nem pusztán szintaktikai funkciót vesz át, hanem magát a szintaxis és szemantika játéktérét jelöli ki: maga a forma írja elő konvergenciájuk és divergenciájuk megjelenési lehetőségeit.

E formajelenségek észrevételéhez persze speciálisan iskolázott tekintet szükséges, amely a filológiai figyelem irányításának és ökonómiájának 18. század vége óta megszilárduló rezsimjébe ágyazott. Egy olyan figyelembe, amely számára minden részlet egyaránt fontos, és amely ugyan az Én és Te közötti megértés antropológiai modelljéhez igazodik, de nemcsak szemantikai, hanem – és Wellbery esetében kifejezetten – formai szöveg-individualitásokat is érzékel. A tudományos figyelemnek ezt az alakváltozatát, amelyet Wellbery a saját olvasásgyakorlatában a formára való összpontosítással tett egyedivé és csak rá jellemzővé, a „figyelem aszketikus formájának” nevezi.²²

Wellbery megoldása az irodalomtudomány jelenbeli bizonytalanságainak orvoslására saját tudományos praxisában ölt testet: ez nem egy pozíció elfoglalását jelenti a szóba jöhető lehetséges elméleti pozíciók között, hanem a tudományos figyelem egy történeti változatának aktualizálását, valamint egy e figyelem által lehetővé tett olvasáspraxis példaszzerű megvalósítását. Olvasatai a szövegre vetett pillantások sorozatai, amely sorozatok elsősorban nem külső referenciákkal és nem potenciális tematikus kontextusok széles bázisával dolgozó kombinatív eljárások révén állnak elő, hanem a belső formai részletekre fordított „aszketikus”, ennél fogva az ábrázolásmód precizitását és eleganciáját eredményező figyelem termékei. ■ ■ ■

A szerkesztők

David E. Wellbery szövegeinek legfontosabb, nehezen fordítható szakszavai magyarul: „Idee” = „eszme” (igazodva a meglévő Goethe-fordításokhoz); „Gemüt” = „elme”, „mitteilten” = „megoszt”, „Vorstellung” = „megjelenítés”, „Empfindung” = „érzet” (igazodva az újabb Kant- és Schiller-fordításokhoz); „Körper” = „test”, „Leib” = „eleven test”; „Befindlichkeit” = „közérzet”; „Stimmung” = „hangulat”, adott esetben „hangolás” vagy „hangoltság” (igazodva a már meglévő fordításokhoz), sőt egy helyütt „határozottság” (ezt az adott helyen magyarázzuk). A fordításokat az eredetivel egybevetette Kelemen Pál. A fordításokban []-ben szereplő megjegyzések a fordítók megjegyzései.

A szerző magyar fordításban eddig megjelent művei: (1) *Retorikusság. A retorika modern kori visszatérése* [Rhetoricity: On the Modernist Return of Rhetoric], ford. Boda Zsolt, in: *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*, szerk. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt, Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 2000, 289–320 [John Benderrel közösen], (2) *Az írás külsődlegessége* [The Exteriority of Writing], ford. Kóos Krisztina, in: *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás, Ráció, Budapest, 2005, 416–430, (3) *Előszó* [a Lejegyzőrendszerek 1800/1900 amerikai kiadásához], ford. Keresztes Balázs, Prae 15 (2014) 4 [Friedrich Kittler, szerk. Kelemen Pál – L. Varga Péter], 183–206.

A David E. Wellbery írásait tartalmazó összeállítás elkészítésében nyújtott közreműködésért köszönettel tartozunk a fordítóknak kívül az MTA-ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoportnak (www.aik.hu), a Budapesti Goethe Intézetnek (www.goethe.de/ungarn), valamint a Magyar Goethe Társaságnak (www.goethe.hu).

Kelemen Pál (1977): az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa.

Tóth-Czifra Júlia (1988): az Eötvös Loránd Tudományegyetem Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszékének tudományos segédmunkatársa, a Kalligram Kiadó szerkesztője.

- 1 A tudományos gyakorlatokhoz mint a tudományágak kontinuitásának zálogához az elméleti válságok idején is ld. Lorraine Daston: *Die unerschütterliche Praxis*, ford. Ulrich Speck, in: Rainer Maria Kiesow – Dieter Simon (szerk.), *Auf der Suche nach der verlorenen Wahrheit*, Campus, Frankfurt am Main – New York, 2000, 21, 24.
- 2 Vö. David E. Wellbery: *Irodalomtudomány. Személyes észrevételek*, ford. Keresztes Balázs, lapszámunkban, 36–41.
- 3 David E. Wellbery – Klaus Weimar: *Johann Wolfgang von Goethe: Harzreise im Winter. Eine Deutungskontroverse*, Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1984. A Goethe-vers újabb fordítása: Báthori Csaba: *Titkos jóváhagyás. Johann Wolfgang Goethe: Harzreise im Winter (Téli utazás a Harz-hegységben)*, Műhely 38 (2015) 3, 5–7.
- 4 David E. Wellbery: *The Specular Moment. Construction of Meaning in a Poem by Goethe*, Goethe Yearbook 1 (1982), 1–41.
- 5 Victor Lange: *Introduction*, Goethe Yearbook 1 (1982), ix–x. Ez a rendezvény, akárcsak E. R. Curtius *Európai irodalom és latin középkor [Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter]* című, 1948-ban megjelent munkája, a német kultúra folytonosságát kívánta demonstrálni a második világháborút követő újkezdés jegyében.
- 6 Vö. Carsten Dutt: *Komplex normativitás. Az irodalomtudomány mint a megismerés kooperatív gyakorlata*, ford. Bombitz Attila, lapszámunkban, 28.
- 7 Vö. Jürgen Paul Schwindt: *A pontosságról*, ford. Krupp József, Filológiai Közölny 61 (2015) 1 [*Mindennapi filológia*, szerk. Kelemen Pál – Krupp József – Tamás Ábel], 168–182.
- 8 David E. Wellbery – Klaus Weimar: *Vorbemerkung*, in: Wellbery – Weimar: *i. m.*, 7; David E. Wellbery: *Poetologischer Kommentar zur „Harzreise im Winter“*, in: Wellbery – Weimar: *i. m.*, 45–46, 70–72.
- 9 Klaus Lindemann: *Vorwort*, in: Wellbery – Weimar: *i. m.*, 9.
- 10 Ehhez ld. „Elegancia”, in: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 2. kötet, Niemeyer, Tübingen, 1994, 991–1004. hasáb.
- 11 Vö. pl. Doris Schattschneider: *Beauty and Truth in Mathematics*, in: Nathalie Sinclair – David Pimm – William Higginson (szerk.): *Mathematics and the Aesthetic. New Approaches to an Ancient Affinity*, Springer, New York, 2007, 41–57; Martin Aigner: *Die pure Eleganz der Mathematik*, Gegenworte 6 (2003) 3, 11–15.
- 12 Lutz Danneberg: *Dissens, ad-personam Invektiven und wissenschaftliches Ethos in der Philologie des 19. Jahrhunderts. Wilamowitz-Moellendorff contra Nietzsche*, in: Ralf Klausnitzer – Carlos Spoerhase (szerk.): *Kontroversen in der Literaturtheorie / Literaturtheorie in der Kontroverse*, Lang, Bern, 2007, 100, 99.
- 13 Lutz Danneberg: *„Ein Mathematiker, der nicht etwas Poet ist, wird nimmer ein vollkommener Mathematiker sein.“ Geschmack, Takt, ästhetisches Empfinden im kulturellen Behauptungsdiskurs der Mathematik und der Naturwissenschaften im 19., mit Blicken ins 20. Jahrhundert*, in: Andrea Albrecht – Gesa von Essen – Werner Frick (szerk.): *Zahlen, Zeichen und Figuren. Mathematische Inspirationen in Kunst und Literatur*, de Gruyter, Berlin – New York, 2011, 635, 646, 650.
- 14 David E. Wellbery: *Lernerfahrungen*, in: Wellbery – Weimar: *i. m.*, 80–81: „A rituálénak szocializáló és stabilizáló funkciója van. [...] Ezt a funkciót a 18. század utolsó harmadában kialakuló esztétikai művészet veszi át; ez a művészet az individualitás rituáléjának paradox státuszával bír.” Vö. Friedrich Kittler: *Über die Sozialisation Wilhelm Meisters*, in: Uő. – Gerhard Kaiser, *Dichtung als Sozialisationsspiel*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1978, 14: „A kérdés tehát a szocializációra mint az irodalom rituáléjára vonatkozik.”
- 15 David E. Wellbery: *Die Grenzen des Idyllischen bei Goethe*, in: Wilfried Barner – Eberhard Lämmert – Norbert Oellers (szerk.), *Unser commercium. Goethes und Schillers Literaturpolitik*, Cotta, Stuttgart, 1984, 221–240.
- 16 Carlo Ginzburg: *Nyomok. A jel-paradigma gyökerei*, ford. Scheibner Tamás, in: Uő.: *Nyomok, bizonyítékok, mikroörténelem*, Kijárat, Budapest, 2010, 13–53.
- 17 Miközben egyértelmű, hogy olvasáspraxisa sokat merített dekonstrukciós mintákból is. Ehhez ld. David E. Wellbery: *Interpretation vs. Lesen. Posthermeneutische Konzepte der Texterörterung*, in: Lutz Danneberg – Friedrich Vollhardt (szerk.): *Wie International ist die Literaturwissenschaft?*, Metzler, Stuttgart – Weimar, 1996, 123–138; Wellbery saját gyakorlatának újabb, közvetett jellemzéséhez ld. David E. Wellbery: *Gadamer Goethe-Lektüren*, in: Carsten Dutt (szerk.): *Gadamer philosophische Hermeneutik und die Literaturwissenschaft*, Winter, Heidelberg, 2012, 171–184.
- 18 Karl Heinz Bohrer: *Jetzt. Geschichte meines Abenteuers mit der Phantasie*, Suhrkamp, Berlin, 2017, 415.
- 19 Ld. David E. Wellbery: *Forma és eszme*, ford. Zsellér Anna, lapszámunkban, 81, 85. Ehhez ld. még David E. Wellbery: *Kunst – Zeugung – Geburt. Überlegungen zu einer anthropologischen Grundfigur*, in: Christian Begemann – David E. Wellbery (szerk.): *Kunst – Zeugung – Geburt. Theorien und Metaphern ästhetischer Produktion in der Neuzeit*, Rombach, Freiburg i. Br., 2002, 9–36; tudáspoetológiai recepciójához ld. pl. Nicolas Pethes: *Vorwort (Das Erdbeben in Chili)*, in: Nicolas Pethes (szerk.), *Ausnahmestand der Literatur. Neue Lektüren zu Heinrich von Kleist*, Wallstein, Göttingen, 2011, 7–17.
- 20 Az elmélet utáni állapothoz ld. David E. Wellbery: *Irodalomtudomány. Személyes észrevételek*, ford. Keresztes Balázs, lapszámunkban, 39–41; a saját pozíció leírásához ld. David E. Wellbery: *Az irodalomtudomány eszméje*, ford. Bombitz Attila, lapszámunkban, 26–27; a bölcsészettudományi válság- és fordulatdiskurzus szerkezetéhez ld. Kelemen Pál – Vásári Melinda – Tóth-Czifra Júlia: *Előszó. Az előadásokról, a jelenlétről, a fordulatokról és erről a kötetről*, in: Hans Ulrich Gumbrecht: *Szellemtudományok – mi végre? Budapesti előadások*, Kijárat, Budapest, 2013, 15–17.
- 21 Ehhez és a következőkhöz ld. Wellbery: *Az irodalomtudomány eszméje*, ford. Bombitz Attila, lapszámunkban, 25–26.
- 22 David E. Wellbery: *The Specular Moment. Goethe's Early Lyric and the Beginnings of Romanticism*, Stanford University Press, Stanford, 1996, 7; a tudományos figyelem vázolt konfigurációjához ld. Steffen Martus: *Filo-logika. Az irodalomtudomány kultúratudományos megalapozásához*, ford. Nagy Mihály, in: Kelemen Pál – Kulcsár Szabó Ernő – Tamás Ábel – Vaderna Gábor (szerk.): *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*, Ráció, Budapest, 2014, 802–827.